

Raitelių atributai iš XIV a. pabaigos – XVI a. pradžios Jurgionių kapinyne

MANVYDAS VITKŪNAS

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, Šilo g. 5, 10322 Vilnius

El. paštas manvydas.vitkunas@gmail.com

Viduramžių Lietuvos karių apranga ir ginkluotė – sudėtinga tyrimų tema, kurią gvildenant reikalingos sutelktos archeologų ir istorikų pastangos. Daugiausia informacijos apie ginkluotę bei raitelių ekipuotės elementus teikia archeologinių tyrimų duomenys. Šiame straipsnyje skelbiama informacija apie XIV a. pabaiga – XVI a. pradžia datuojamame Jurgionių kapinyne (Trakų rajono Aukštadvario seniūnija) 2010–2011 m. ir 2013–2014 m. vykdytų archeologinių tyrimų metu aptiktus gana gausius raitelių atributus (pentinus ir jų dalis, miniatiūrinės balnakilpės dalį, arklių dantis). Straipsnio tikslas – įtraukti šiuos radinius į archeologijos mokslo duomenų lauką, pagal galimybes nustatant radinių tipologiją, chronologiją, įvertinant aptiktus artefaktus Lietuvos viduramžių griautinių kapinynų radinių kontekste. Taip pat pristatomi panašūs radiniai, aptikti kitose Europos vietose, pateikiamos išvalgos apie vieno pentino puošybos galimas sąsajas su krikščioniškoje Europoje plačiai paplitusiu šv. Jokūbo kultu.

Raktažodžiai: viduramžių laidosena, pentinai, balnakilpės, arklių dantys, Jurgionių kapinynas

ĮVADAS

Šiame straipsnyje skelbiama informacija apie XIV a. pabaiga – XVI a. pradžia datuojamame Jurgionių kapinyne, esančiame Trakų rajono Aukštadvario seniūnijoje, 2010–2011 m. ir 2013–2014 m. vykdytų archeologinių tyrimų metu aptiktus raitelių atributus – pentinus ir jų dalis, miniatiūrinę balnakilpę, arklių dantis. Šio straipsnio tikslas – įtraukti radinius į archeologijos mokslo duomenų lauką, pagal galimybes nustatant radinių tipologiją, chronologiją, įvertinant aptiktus artefaktus griautinių viduramžių Lietuvos kapinynų radinių kontekste (1).

Raitijos raidos viduramžių Lietuvoje, raitelių ekipuotės temos yra aktualios istorikams ir archeologams, šia tema vyksta mokslinė diskusija [9; 15]. Todėl yra svarbu ir aktualu publikuoti archeologinių tyrimų medžiagą, kuri, tikimės, padės atsakyti į šiuos sudėtingus klausimus.

(1) Už konsultacijas rengiant šį straipsnį autorius nuoširdžiai dėkoja dr. Pauliui Bugiui.

JURGIONIŲ KAPINYNAS

Jurgionių kapinynas žinomas nuo tarpukario laikų. 1935 m. Valstybinei archeologijos komisijai Karapolio pradinės mokyklos mokytojo Jono Piliaus rašytuose pranešimuose teigiama, kad vietos žmonės kalvelę vadina „Mogilkomis“, „Pradoka“, „Vysmalais“. Pastarasis pavadinimas „Vysmalai“ esą yra ir greta esančio nedidelio raisto. Viename pranešime teigiama, kad kalvelė, kurioje yra senkapis, priklauso ūkininkams Vincui Vasiliauskui ir Vincui Gostaltavičiui, kitame pranešime – kad ši kalva yra net penkių ūkininkų nuosavybė. Pranešimuose minimi kalvelėje iškasami arba išariami „žmonių kaulai, žiedai, sidabriniai pinigai, kardai, durtuvai, kirviai“ [6, l. 58–62]. Kaliūkščių kaimo gyventojas Juozas Algio Ramanausko teigimu, Jurgionių kapinyną vietos žmonės iki šiol vadina „Prancūzkapiais“, „Prancūzų kapais“, o labiau sulenkėję gyventojai – „Mogilkomis“.

Viename 1935 m. rašytame J. Piliaus pranešime taip pat minimi vienas ar du pilkapiai, buvę kalvos šlaite. Mašinarščiu rašytame pranešime rašoma: „Ant to kalnelio seniau buvo supiltas iš žemių koks tai kūgis apie 0,5 metrų aukščio. Bet dabar jau išnykęs.“ Ši mašinarščio dalis nežinia kieno taisyta ranka. Pataisytas tekstas skamba taip: „Ant to kalnelio atšlaitės seniau buvo supilti iš žemių du pilkapiai apie 0,5 metrų aukščio. Bet dabar jau išarti“ [6, l. 60]. Archeologo Broniaus Dakanio manymu, kalvelėje galėjo būti arimo metu sunaikinti pilkapiai, o II tūkstantm. viduryje čia įrengtas senkapis [2, 22].

J. Piliaus pranešime taip pat minimi žmonių pasakojimai apie kalvelėje randamą akmens anglį ir druską: „Vietos žmonės pasakoja, kad ant šio kalno seniau rasdavo druskos. Sako, kad kalne esą druskos ir akmens anglies“ [6, l. 58].

Tas pats kapinynas minimas ir kai kuriuose iš gretimo Kaliūkščių kaimo rašytuose pranešimuose Valstybinei archeologijos komisijai. VAK archyvo planšete Nr. 578 esančioje schemoje kapinynas pažymėtas kaip kapinės [6, l. 69], tačiau neaišku, ar su Jurgionių kapinynu galima sieti kitus pranešimuose minimus laidojimo paminklus. Pavyzdžiui, Trakų apskrities policijos Aukštadvario nuovados viršininko rašytame raporte Trakų apskrities viršininkui minima, jog gautas Kaliūkščių kaimo ūkininkų Viktorijos ir Jono Švabauskų pasižadėjimas dėl jų žemėje esančių „akmenimis dėtų pilkapių“ [6, l. 66]. Tų pačių ūkininkų žemėje minimas ir kitokio pobūdžio laidojimo paminklas – griautiniai palaidojimai. Rašoma apie senkapį, esantį Kaliūkščių kaime prie pat vieškelio Aukštadvaris–Stakliškės: „Gostaltavičius V., 65 m, 20 m. gyvenęs vietoj, 1931 m. iškasė žmonių kaulų ir sutrupėjusį karstą 0,5 m gilumoje“ [6, l. 64]. Pats palaidojimo apibūdinimas lyg ir tiktų Jurgionių kapinynui, bet nesutampa lokalizacija – šis kapinynas nėra prie pat vieškelio, kaip minima pranešime, o atokiau nuo jo. Galimas daiktas, kad Kaliūkščių kaimo ribose būta ir daugiau archeologinių paminklų, kurių mes dabar nežinome. Tai patvirtintų ir Kaliūkščių kaimo gyventojas J. A. Ramanausko pasakojimai, esą „ne tik Prancūzkapiuose [Jurgionių kapinyne], bet ir daug kur kitur apie Kaliūkščius buvo išariama žmonių kaulų“. Kaliūkščių ir Jurgionių kaimų teritorijoje bei aplinkoje vertėtų atlikti plačius archeologinius žvalgymus.

Nei tarpukariu, nei sovietmečiu Jurgionių kapinynas nebuvo tyrinėtas. 1984 m. Jurgionių kapinyną žvalgė tuometinė Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba (labiau žinoma santrumpa MMT) [2, 22]. B. Dakanis 1987 m. paskelbtame straipsnyje „Mažai žinomi V–XII a. Rytų Lietuvos pilkapiai“ pirmą kartą kiek plačiau aprašė Jurgionių kapinyną. Jis fiksuoja tuo metu vietos gyventojų plačiai naudotus kapinyno pavadinimus: „Mogilkos“ ir „Prancūzų kapai“. B. Dakanio teigimu, suartame kalvos paviršiuje rasta degintų ir daug nedegintų žmonių kaulų, žalvarinės vytinės antkaklės lankelio gabalėlis, peilis ir žiestų puodų šukių. Spėta, kad kalvoje buvo pilkapių su degintiniais kapais ir yra II tūkst. m. vidurio kapinynas [3, 60].

Jurgionių kapinyno archeologiniai tyrinėjimai buvo pradėti 2010 m. (vadovas doc. dr. M. Vitkūnas; kartu dirbo ir perkastos Nr. 2 tyrimams vadovavo prof. dr. Ilona Vaškevičiūtė) [11; 16, 151–157]. Per pirmąjį kapinyno tyrinėjimų sezoną buvo ištirtos dvi perkastos – Nr. 1 ir Nr. 2 (bendras plotas – 215 m²), rasti 27 kapai (Nr. 1–27). Taip pat aptikta pavienių žmonių kaulų. Rasti 174 registriniai radiniai (neskaičiuojant smulkių neregistruotų keramikos šukių). 2011 m. tyrimai Jurgionių kapinyne buvo tęsiami. Perkasoje Nr. 3 (80 m²) ištirti penki kapai (Nr. 28–32), tarp jų vienas dvigubas (Nr. 30A ir B). Kapuose ir pavieniui kapinyno teritorijoje aptikta 40 registrinių radinių [13, 175–179]. Atlikta 2010 m. ir 2011 m. tyrimų metu rastų žmonių palaikų antropologinė analizė (autorius prof. dr. Rimantas Jankauskas, Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas).

Po vienerių metų pertraukos 2013 m. Jurgionių kapinyno tyrimai buvo pratęsti. Ištirta perkasa Nr. 4 (80,8 m²). Rasta 17 kapų (Nr. 33–49), kapuose ir pavieniui kapinyno teritorijoje aptikti 105 registriniai archeologiniai radiniai [12; 14, 182–189]. 2014 m. buvo tęsiami detalieji archeologiniai tyrimai, ištirta perkasa Nr. 5 (40,5 m²). Rasti 5 kapai (Nr. 50–54; tarp jų vienas grupinis). Aptikti 97 registriniai archeologiniai radiniai [10].

Atlikta žmonių palaikų antropologinė analizė (autorė dr. Justina Kozakaitė, Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas), taip pat rastų paukščių kaulų paleornitologinė analizė (autorius Saulius Rumbutis, Kauno Tado Ivanausko zoologijos muziejus) bei gyvūnų dantų paleozoologinė analizė (autorius Vaclovas Gedminas, Kauno Tado Ivanausko zoologijos muziejus).

Visi kapinyno tyrinėjimų metu rasti radiniai perduoti Trakų istorijos muziejui.

2010–2011 m. Jurgionių archeologinėje ekspedicijoje dirbo ir archeologinę praktiką atliko Vilniaus pedagoginio universiteto (nuo 2011 m. – Lietuvos edukologijos universitetas) Istorijos fakulteto studentai. 2013 ir 2014 m. daugelis ekspedicijos dalyvių buvo iš Rusijos atvykę Maskvos Jurgio Baltrušaičio vidurinės mokyklos (2) moksleiviai. Visuose tyrimų sezonuose dalyvavo ir Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Humanitarinių mokslų fakulteto, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto studentai, Vilniaus bei Kauno mokyklų moksleiviai, savanoriai talkininkai iš įvairių Lietuvos ir Rusijos vietovių. Nuo 2010 m. iki 2013 m. Jurgionių kapinyno archeologinius tyrinėjimus finansiškai rėmė leidykla „Versmė“ (vadovas – Petras Jonušas).

Jurgionių kapinyne mirusieji buvo laidojami XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje. Kapinynas yra santykinai trumpos chronologijos (naudotas ne ilgiau kaip 150 metų). Jurgionių kapinyną paliko šalimais XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje gyvenusi bendruomenė. Bent dalis jos narių priklausė gana aukštam socialiniam sluoksniui, tikriausiai buvo bajorai. 2010–2011 m. ir 2013 m. vykdytų tyrimų metu kapinyne aptikta ginklų (kalavijas, ietigaliai, kirviai), pentinų, prabangių papuošalų (signetiniai žiedai, daugiakaroliai antsmilkiniai, auksuotas sidabrinis kabutis). Šie radiniai yra išskirtiniai vienalaikių viduramžių Lietuvos kaimo kapinynų kontekste. Galima kelti hipotezę, jog Jurgionių kapinynas galėjo būti XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje šalimais gyvavusio bajoro kiemo (sodybos) nekropolis.

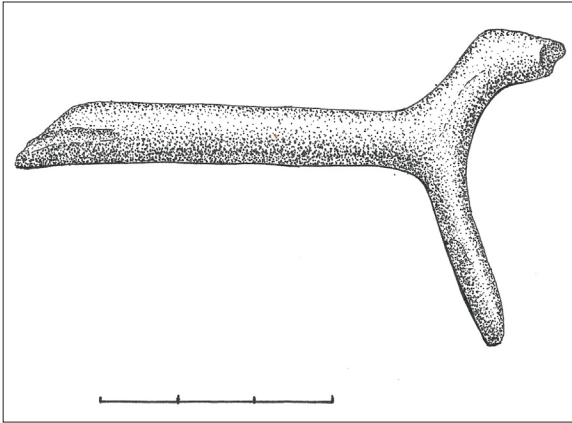
Kapinyno teritorijoje randami pavieniai, veikiausiai ankstyvesni nei XIV–XV a., radiniai (žalvarinės įvijos, dalis kurių yra apsilydžiusios) leidžia spėti, jog šioje teritorijoje būta ir ankstyvesnio laidojimo paminklo, kuriame mirusieji laidoti pagal kremacijos paprotį. Taip pat neatmestina galimybė, kad kapinyno teritorijoje buvo ir viduramžių laikotarpio degintinių kapų (kiek ankstyvesnių ar netgi vienalaikių su tirtais griautiniais kapais), tačiau degintiniai kapai visiškai sunaikinti daugelį metų kapinyno teritorijoje dirbant žemę.

(2) Государственное образовательное учреждение средняя общеобразовательная школа с этнокультурным литовским компонентом образования № 1247 им. Ю. Балтрушайтиса.

Jurgionių kapinyne aptiktus radinius, būdingus raiteliams, galima suskirstyti į kelias grupes: 1) pentinai ir jų dalys; 2) miniatiūrinė balnakilpė; 3) arklių dantys.

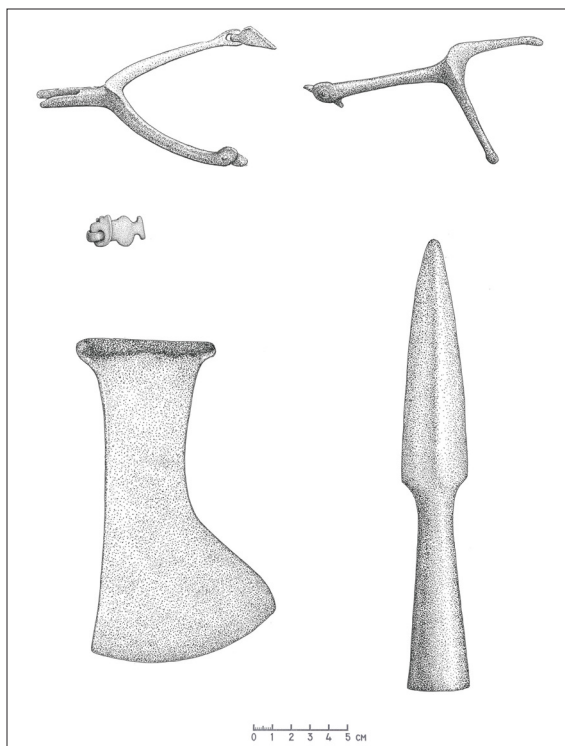
KAPAI SU RAITELIO ĮKAPĖMIS

Kape Nr. 2 (15–17 metų paauglio) prie kairės mirusiojo kojos, 10 cm į kairę (į kapo išorę) nuo padikaulių, rasta fragmentiškai išlikusio geležinio *pentino dalis* (1 pav.). Jis buvo orientuotas dygliu į kapo išorę. Išlikusios korpuso dalies dydis – $38 \times 22 \times 4$ mm. Dyglio išlikusios dalies ilgis – 47 mm, plotis plačiausioje vietoje – 7 mm. Panašu, kad dyglio gale buvo žvaigždinis ratukas (dyglys tolyn nuo korpuso plėtėja, žymi dalijimo griovelio pradžia, tačiau šioje vietoje dyglys nulūžęs). Kitos įkapės – geležinė saktis ir varinis žiedas.

1 pav. Pentinas iš kapo Nr. 2 (radinys Nr. 6). Mantvido Miešiausko piešinys

Kapas Nr. 11 (18–19 metų vyro) buvo išskirtinis Jurgionių kapinyno kapų kontekste. Kapo duobės kontūrai visiškai neišryškėjo, karsto fragmentų nepastebėta. Iš kitų palaidojimų kapas išsiskyrė neįprasta griaučių padėtimi. Palaikai sudėti ne antropologine tvarka, be jokios aiškesnės logikos daugmaž 100×60 cm plote. Kaukolė buvo kiek žemiau nei daugelis kitų kaulų. Dubenkauliai buvo padėti skirtingose pusėse nuo kaukolės, ilgieji kaulai, šonkauliai bei kiti kaulai gulėjo be jokios tvarkos visame palaidojimo plote. Antropologiniai tyrimai rodo, kad kape yra vieno asmens skeletas. Siekiant paaiškinti neįprastą palaikų padėtį, iškeltos kelios versijos: 1) kape yra mūšyje žuvusio, žiauriai sužaloto kario palaikai; ši versija nepasitvirtino, nes kauluose nepastebėta sužalojimų pėdsakų; 2) kapas yra suardytas siekiant jį išplėsti; ši versija nepasitvirtino, nes kape rastos net penkios įkapės (2 pav.), įskaitant kirvį ir ietigalį; 3) kapas suardytas senkapio teritorijoje atliekant žemės ūkio darbus; ši versija mažai įtikima, nes skeleto kaulai guli gana kompaktiškai, nėra išsklaidyti. Straipsnio autoriaus nuomone, labiausiai tikėtina, kad kape buvo palaidoti visiškai suirę mirusiojo palaikai, atgabenti iš kitos vietos (galbūt kažkur toli nuo namų žuvusio kario palaikai, ilgai nepalaidoti ir suirę). Kapo viršuje ant šlaunikaulio buvo padėtas geležinis ietigalis. Kape be aiškesnės tvarkos taip pat buvo įdėti *du geležiniai pentinai* (radiniai Nr. 39, 40). Pirmojo pentino (radinys Nr. 39) korpuso išlikusios dalies dydis – $146 \times 102 \times 20$ mm. Lankelio aukštis – apie 9 mm, storis – 2 mm. Dyglio ilgis – 43 mm, plotis plačiausioje vietoje – 12 mm. Dyglio gale buvo žvaigždinis ratukas (neišlikęs). Vienoje pentino lankelio pusėje išlikusi dirželio tvirtinimo vieta su skylute. Antrojo pentino (radinys Nr. 40) išlikusios

2 pav. Kapo Nr. 11 įkapės (viršuje kairėje – pentinas (radinys Nr. 39), viršuje dešinėje – pentinas (radinys Nr. 40), žemiau – spėjamas pentino tvirtinimo elementas (radinys Nr. 41), kirvis (radinys Nr. 38), ietigalis (radinys Nr. 37). Manto vido Mieliausko piešinys

korpuso dalies dydis – 135 × 81 × 44 mm. Lankelio aukštis – apie 9 mm, storis – apie 7 mm. Dyglis ilgis – 82 mm, plotis plačiausioje vietoje – 7 mm. Dyglis gale buvo žvaigždinis ratukas (dalina išlikęs). Žvaigždinio ratuko spyglio ilgis – apie 10 mm. Dar kape rastas geležinis kirvis bei neaiškus geležinis dirbinys. Panašu, kad pastarasis dirbinys gali būti labai korodavusi *pentino tvirtinimo dalis* (radinys Nr. 41). Dalį dirbinio sudaro grandelė. Bendras į vieną rūdžių masę suaugusio dirbinio ilgis – 30 mm, plotis – 17 mm.

Kape Nr. 16 buvo palaidotas 45–50 metų vyras. Šis kapas (3 pav.) – išskirtinai turtin-gas. Prie dešiniojo mirusiojo šono buvo padėtas dviašmenis kalavijas, smaigaliu orientuotas link kojūgalio. Kalavijo geležtė perlaužta ties viduriu (veikiausiai bijant, kad kapas gali būti išplėstas ir brangi įkapė pagrobta). Per 1 cm žemiau kalavijo skersinio, 1 cm nuo geležtės į mirusiojo pusę, rasta geležinė sagtis – kalavijo makštų tvirtinimo prie diržo sistemos ele-mentas. Ant kairės kojos šlaunikaulio rasta geležinė grandis. Ji taip pat veikiausiai buvo makštų tvirtinimo prie diržo sistemos elementas. Geležinė sagtis taip pat rasta tarp šlaunų, arčiau kairiosios šlaunies. Kairėje juosmens pusėje, virš kairiojo dubenkaulio, aptikti odi-nio diržo krepšio su žalvariniais apkalais likučiai. Krepšyje buvo įdėtas geležinis skustuvas, skiltuvas ir titnagas. Dešinės kojos padikaulių srityje rasta geležinė sagtis, veikiausiai buvusi *pentino tvirtinimo elementu* (radinys Nr. 62; 4 pav.). Ji geležinė, ovalo formos, kiek įlenkta į vidų. Sagties dydis – 31 × 31 mm, lankelio storis – 4,5 mm, liežuvėlio ilgis galėjo būti apie 30 mm (liko keli smulkūs sutrupėjusio liežuvėlio fragmentai). Tarp kojų, arčiau kairės kojos padikaulių, rastas geležinis *pentinas* (radinys Nr. 63). Jo dydis – 155 × 97 × 34 mm, lankelio aukštis – iki 12 mm, storis – 5 mm. Dyglis ilgis – 49 mm, plotis plačiausioje vietoje – 12 mm.

3 pav. Kapas Nr. 16. Bendras vaizdas. Manvydo Vitkūno nuotr.

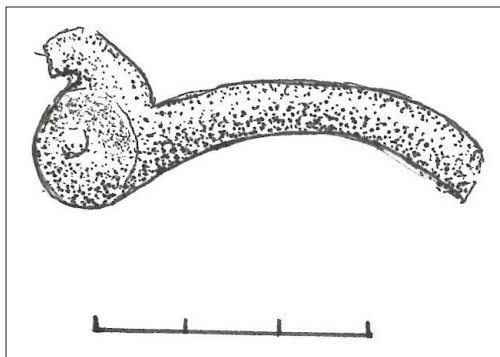
Dyglio gale išlikęs žvaigždinis ratukas (8 spyglių). Du spygliai nulūžę, kiti sveiki. Abiejose pentino lankelio pusėse išlikę dirželio tvirtinimo elementai.

ATSITIKTINIAI RADINIAI

Kapinyno teritorijoje, buvusio armens sluoksnyje, rasti keli atsitiktiniai radiniai – raitelio ekipuotės elementai. Tai maža *pentino dalis* (radinys Nr. 96; 5 pav.) – geležinio lankelio fragmentas su kilpelės (dirželio tvirtinimui) likučiais gale. Dirbinio fragmento ilgis – 47 mm, lenkelio skersmuo – 6 mm, kilpelės aukštis – 19 mm. Taip pat rasta kur kas didesnė *pentino dalis* (radinys Nr. 151; 6 pav.), kurios dydis – 125 × 71 mm, lankelio aukštis – iki 12 mm, storis – 5 mm. Dyglio ilgis – 30 mm, plotis plačiausioje vietoje – 13 mm. Žvaigždinis ratukas neišlikęs. Vienoje pentino lankelio pusėje išlikę du dirželio tvirtinimo elementai, forma primenantys kriaukleles ir puošti atitinkamu ornamentu.

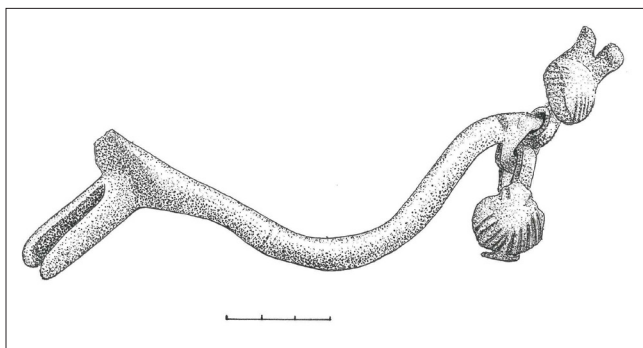

4 pav. Pentinas iš kapo Nr. 16. Trakų istorijos muziejaus nuotr.

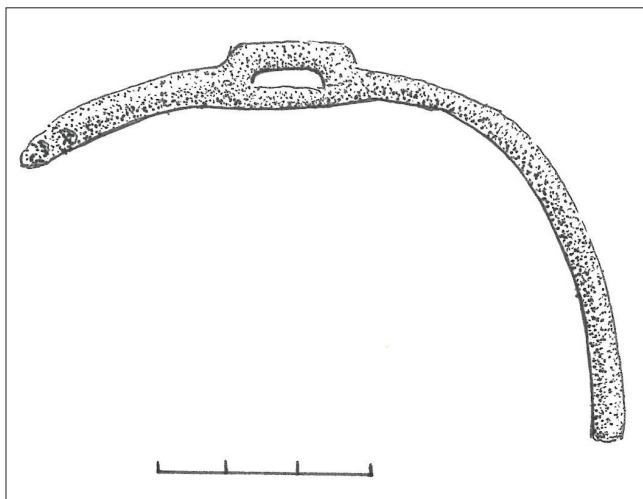

5 pav. Atsitiktinis radinys – pentino dalis (radinys Nr. 96). Mantvido Mieliausko piešinys

Dar vienas įdomus radinys yra *miniatiūrinės balnakilpės dalis* (radinys Nr. 97; 7 pav.) – geležinis lankelis su skylute kilpelės (dirželio tvirtinimui) viršuje. Apatinė balnakilpės dalis neišlikusi. Balnakilpės plotis buvo 85–90 mm, aukštis – daugiau nei 50 mm. Lankelis keturkampio skersinio pjūvio, jo storis – 4 mm. Skylutė dirželio tvirtinimui – 11 mm pločio.

6 pav. Atsitiktinis radinys – pentino dalis (radinys Nr. 96) su kriauklės ornamentu puoštais dirželio tvirtinimo elementais. Mantvido Mieliausko piešinys

7 pav. Atsitiktinis radinys – miniatiūrinės balnakilpės dalis (radinys Nr. 97). Mantvido Mieliausko piešinys

ARKLIO DANTYS KAPUOSE

Labai įdomūs Jurgionių kapinyno radiniai, straipsnio autoriaus duomenimis, neturintys analogų vienalaikiuose griautiniuose XIV–XV a. Lietuvos kapinyuose, – į žmonių kapus įdėti arklio dantys. Kape Nr. 35 palaidotas 35–40 metų vyras. Kape buvo gana nemažai įkapų – peilis, akmeninis galastuvas, skiltuvas ir titnago gabalėlis, dvi sagtys, labai korodavęs neaiškus geležinis dirbinys su žalvarine detale, gaidžio kaulai. Po kairiuoju dubenkauliu aptikti du *arklio dantys* (juos identifikavo V. Gedminas, Kauno Tado Ivanausko zoologijos muziejus) [10, 110].

Kape Nr. 37 palaidotas 35–40 metų asmuo, galimai moteris. Kape rastos dvi keramikos šukės, žalvarinis klaustuko formos auskaras, peilis, skiltuvas (rad. Nr. 241, nuotrauka Nr. 51), orientuotas smagaliu į kojūgalį, ašmenimis į kapo išorę. Tarp kelių buvo įdėta keramikos šukė (rad. Nr. 232), o kiek arčiau kojūgalio – *arklio dantis*. Tarp blauzdikaulių rastas geležinis skiltuvas (rad. Nr. 243). Taigi kape yra ir moteriškos įkapės (auskaras), ir vyrų kapams būdinga vyriška įkapė – skiltuvas.

Kaip interpretuoti arklio dantų dėjumą į kapus? Tikėtina, kad tai raitelio simbolis. Tam neprieštarauja ir dantų vieta kapuose – po sėdmenimis arba tarp kojų. Danijoje, Jellingo (*Jelling*) vietovėje, arklio dantis rastas labai turtingame pilkapyje, įrengtame X a., krikščionybės įvedimo šalyje laikotarpiu [21, 136]. Galbūt arklio danties dėjimas į kapą galėjo būti raitelio simboliu bendruomenėje, bent jau formaliai apkrikštytoje, bet realiai vis dar besilaikančioje įvairių su senuoju tikėjimu susijusių papročių? Manytume, kad XIV a. pabaigos – XV a. Jurgionių bendruomenė buvo būtent tokia.

RAITELIO REIKMENŲ TIPOLOGIJA, CHRONOLOGIJA, KONTEKSTAS

Raitelio reikmenys nėra dažna įkapė XIV a. pabaigos – XV a. Lietuvos griautiniuose kapinyuose. Eugenijus Svetikas, išanalizavęs šio laikmečio ginklus, rastus kapuose Lietuvos teritorijoje ir kai kuriuose Baltarusijos teritorijoje esančiuose kapinyuose, sudarė tokių radinių tipologiją ir apžvelgė raitelio aprangos detalių vietą kapuose [8, 87–90, 170–171]. Anot tyrėjo, trylikoje kapinynų (įskaitant Venzovščinos – Borok ir Venzovščinos – Gončarichos kapinynus dab. Baltarusijoje) 14 kapų rasta pentinų arba jų dalių. Tiesa, reikėtų atkreipti dėmesį, kad E. Svetiko kaip „III tipo pentinas su dvigubu lankeliu“ iš Kejėnų kapinyno (Raseinių r.) [8, 89, pav. 75: 1] veikia gali būti laikoma miniatiūrinė balnakilpė.

Daugelyje kapų rasta po vieną pentiną. Tik Akmenių pilkapyne ir kapinyno (Kelmės r.) kape Nr. 22, Lepšių kapinyno (Šiaulių mst.) kape Nr. 4 ir Venzovščinos – Gončarichos kapinyno kape Nr. 10 rasta po du pentinus [8, 171]. Taigi Jurgionių kapinyno kapas Nr. 11 su dviem pentiniais šioje grupėje yra ketvirtas.

Pentinų vieta kape labai įvairuoja. Jei Jurgionių kapinyne visuose kapuose, išskyrus kapą Nr. 11, kuriame griežtai gulėjo ne anatominė tvarka, pentinai buvo padėti kairės kojos padikaulių srityje (kapai Nr. 2, Nr. 16), tai kai kuriuose kituose kapinyuose pentinai buvo aptikti ne tik ties kojūgaliumi, bet ir ties galva, krūtine, juosmeniu. Tą galėjo sąlygoti lokalias laidojimo tradicijos.

Dviem iš trijų atvejų kapuose Jurgionių kapinyne kartu su pentiniais buvo aptikti ir ginklai (kape Nr. 11 – su kirviu ir ietigaliu, kape Nr. 16 – su kalaviju). Tai aiškiai rodo, jog šie raiteliai buvo ir kariai, o kapo Nr. 16 atveju – ir aukšto socialinio statuso. Kalavijai XIV a. pabaigos – XV a. Lietuvos kapinyuose yra labai retas radinys (iki šiol buvo žinomi tik trys šio laikotarpio kapuose rasti kalavijai – iš Krūminių kapinyno (Varėnos r.) kapo Nr. 24, Kuršų kapinyno (Telšių r.) kapo Nr. 32 ir Šilelio kapinyno (Kauno r.) kapo Nr. 59. Nė

viename iš minėtų kapinynų pentinas nebuvo rastas viename įkapių komplekse su kalaviju. Tai dar labiau pabrėžia Jurgionių kapinyno kapo Nr. 16 išskirtinumą.

Jurgionių kapinyno pentinai išsiskiria tuo, kad dviem atvejais yra dalinai išlikusios žvaigždutės (rad. Nr. 40 iš kapo Nr. 11 ir rad. Nr. 63 iš kapo Nr. 16). E. Svetiko teigimu, pentino žvaigždutė (be paties pentino) buvo rasta tik Bečių kapinyno (Ukmergės r.) kape Nr. 65 [8, 88–89, pav. 74: 4]. Visgi šis radinys neturėtų būti laikomas pentino žvaigždute, nes jame esanti skylutė yra ne apvali, bet ovali. Kapinyno tyrėjas G. Zabiela šį radinį įvardijo kaip žalvarinį žvaigždinį pinigines (dar vadinamos diržo krepšiu – aut. past.) apkalą [18, 360–361, pav. 41].

Pagal E. Svetiko tipologiją, daugelis (jei ne visi) Jurgionių kapinyne aptikti pentinai patenka į „II tipo pentinų su „žvaigždiniais ratukais“ grupę. Pagal koreliacinius klasterius tyrėjas datuoja šiuos pentinus XV a. [8, 87–89, pav. 74: 4]. Vienu atveju spėjama pentino dalis (atsitiktinis radinys Nr. 96) gali būti ir nuo I tipo (pagal E. Svetiką) pentino su dygliu, bet tai tėra prielaida.

Pentinai su žvaigždiniais ratukais buvo palčiai paplitę viduramžių Europoje nuo vakarinės žemyno dalies Atlanto pakrantėje iki Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės rytuose [19]. Pavyzdžiui, pentinas (radinys Nr. 63) iš kapo Nr. 16 savo formomis labai artimas Anglijos sostinėje Londone rastam pentinui, datuojamam XIV a. II puse [5, 138–139, fig. 333]. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje aptiktas panašus pentinas (inv. Nr. 960), kuriame lankelio galuose (kaip ir radinyje iš Jurgionių) taip pat yra išplotos auselės su dviem skylutėmis, datuojamas XIV a. pabaiga – XV a. I puse [1, 71, inv. Nr. 960].

Gerokai prasčiau išlikęs vienas pentinas (radinys Nr. 40) iš kapo Nr. 11. Londono miesto medžiagoje jam artimas XV a. I puse datuojamas pentinas [5, 138–139, fig. 333]. Kitas tame pačiame kape rasto pentino (radinys Nr. 39) lankelis yra kur kas mažiau išlenktas. Taigi viename kape rasti du pentinai nėra identiški.

Įdomus atsitiktinai rastas dalinai išlikęs pentinas iš Jurgionių kapinyno (radinys Nr. 151), kurio dirželio tvirtinimo elementai yra puošti kriauklės formos ornamentu. Galbūt tai gali būti susiję su krikščioniškoje Europoje populiariu kriauklės, kaip šv. Jokūbo simbolio, naudojimu. Neabejotina, kad bent dalis Jurgionyse aptiktų daiktų yra ne vietinės gamybos, bet atgabenti iš kitų kraštų kaip prekės arba trofėjai. Tarp jų gali būti ir raitelio ekipuotės elementų. Kriauklės simbolis, siejamas su šv. Jokūbu, puošia kai kuriuos XIV–XV a. ginklus, rastus Lenkijoje, Čekijoje, Suomijoje, Norvegijoje [17, 29]. Kodėl gi šis simbolis negalėjo atsirasti ir ant pentinų?

Miniatiūrinės balnakilpės dalis (radinys Nr. 97) iš Jurgionių kapinyno – gana unikalus radinys. XIV a. pabaigos – XV a. Lietuvos griautiniuose kapinyuose rastos balnakilpės – Diktarų kapinyno (Anykščių r.) kape Nr. 14 ir Pribitkos kapinyno (Rietavo sav.) kape Nr. 44. Galbūt miniatiūrinė balnakilpe laikytinas radinys iš Kejėnų kapinyno kapo Nr. 41, E. Svetiko įvardytas kaip pentinas [8, 89, pav. 75: 1]. Išlikusį miniatiūrinės balnakilpės fragmentą iš Jurgionių kapinyno sudėtinga tipologizuoti. Šios balnakilpės forma artima balnakilpėms, aptiktoms XIV a. datuojamame žirgo kape Nr. 27 Kulautuvos kapinyne, Kauno r. (radiniai Nr. 266, 267, 270, 271) [4, 34, 82–83, pav. 147–148, 151–152]. Kartu galima pastebėti, kad miniatiūrinės balnakilpės dalis (radinys Nr. 97) savo forma artima V II (kirilica – В II) tipo balnakilpėms pagal Germano Fiodorovo-Davydovo (Герман Фёдоров-Давыдов) tipologiją. Panašios balnakilpės pietų Rusijos stepių zonoje atsirado XII a. ir gana ilgai buvo naudojamos Aukso Ordos teritorijoje [20, 32–33, 134, рис. 2]. Tipologiškai gana artimos ir XIII a. I puse datuojamame polovcams priskiriamame kape Rosavoje, greta

Kanevo (Ukraina), rastos balnakilpės [7, 154–163, ryc. 3]. Šie pavyzdžiai leidžia manyti, kad miniatiūrinė balnakilpė iš Jurgionių gali būti susijusi su tam tikromis orientalistinėmis įtakomis lietuvių karių raitelių ekipuotei viduramžiais.

APIBENDRINIMAS

XIV a. pabaiga – XVI a. pradžia datuojamame Jurgionių kapinyne (Trakų r., Aukštadvario sen.) aptikti gana gausūs raitelio atributai. Kapuose Nr. 2 ir Nr. 16 rasta po vieną, o kape Nr. 11 aptikti du pentinai. Atsitiktinai armens sluoksnyje rastos dar dvi pentinų dalys ir miniatiūrinės balnakilpės dalis iš suardytų kapų. Pentinai, kurių išlikimo lygis nėra vienodas (dalis radinių labai paveikti korozijos, išlikę tik fragmentiškai), yra būdingi Vakarų ir Vidurio Europai (Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse yra pentinų žvaigždiniais ratukais, bet labai artimų aptiktiems Jurgionyse nežinoma). Dviem iš trijų atvejais kapuose rasti pentinai buvo iš įkapių kompleksų, kuriuose yra ir ginklų (kape Nr. 11 – kirvis ir ietigalis; kape Nr. 16 – kalavijas). Turtingas kapo Nr. 16 įkapių kompleksas liudija karį – raitelį – buvus aukšto socialinio statuso. Tipologiškai pentinui iš kapo Nr. 16 labai artimų radinių yra Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmuose ir Londono mieste. Be abejo, tipologiškai artimų pavyzdžių būtų galima rasti ir daugiau. Vienas atsitiktinai rastas pentinas turi dirželio tvirtinimo elementus, puoštus kriauklės motyvu. Galbūt šis puošybos elementas yra susijęs su krikščioniškoje Europoje plačiai paplitusiu šv. Jokūbo kultu. Miniatiūrinė balnakilpė gana artima rytietiškomis balnakilpėms, žinomoms dabartinės Ukrainos ir pietinės Rusijos teritorijose bei siejamoms su stepių klajokliais.

Jurgionių kapinyno medžiaga ženkliai praplečia žinias apie viduramžių Lietuvos raitelių ekipuotę, o kapuose Nr. 35 ir Nr. 37 aptikti arklio dantys laikytini raitelių simboliais ir yra unikalūs radiniai krikščionybės dar labai menkai paliestos Jurgionių bendruomenės nekropolyje.

Gauta 2020 11 10
Priimta 2020 11 20

Šaltiniai ir literatūra

- [1] BLAŽEVIČIUS, Povilas; BUGYS, Paulius. Vilniaus žemutinės pilies LDK valdovų rūmų teritorija (u.k. 141 ir u.k. 24705). Ploto į pietus nuo I ofisinės archeologinių tyrimų 2005–2009 m. ataskaita. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*, F1-8151.
- [2] DAKANIS, Bronius. Jurgionių kapinynas. *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva II*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 22.
- [3] DAKANIS, Bronius. Mažai žinomi V–XII a. Rytų Lietuvos pilkapiai. *Muziejai ir paminklai*. Kn. 8. Vilnius: Mokslo, 1987, p. 57–68.
- [4] DAUBARAS, Mantas. Kulautuvos kapinyno (u.k. 30288) teritorijos, Stirnų tako bei sklypo adresu Baltaragio g. 14, Virbaliūnų km., Kauno r. sav., 2018 metų detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 2019. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*, F1-8997.
- [5] ELLIS, Blanche M. A. Spurs and spur fittings. *The Mediaval Horse ant its Equipment (c. 1150 – c. 1450)*. Ed. by John Clark. London: HMSO, 1995, s. 124–156.
- [6] Valstybės archeologijos komisijos (VAK) byla Nr. 58, lapai 58–69. *Kultūros paveldo centro archyvas*.
- [7] LIWOCH, Radosław. Militaria z połowieckiego cmentarzyska w Rosawie. *Acta Militaria Mediaevalia*. T. XIII. Kraków–Sanok–Wrocław, 2017, s. 154–163, ryc. 3.
- [8] SVETIKAS, Eugenijus. *Žalgirio epochos Lietuvių ir žemaičių karių kapai su ginklais*. Vilnius, 2011.

- [9] ŠMIDTAS, Eligijus. Su kokia kavalerija Lietuva pasitiko kryžiuočius XIII amžiuje? *Lietuvos istorijos studijos*. T. 44. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019, p. 8–30.
- [10] VITKŪNAS, Manvydas. Jurgionių kapinyno, vad. Prancūzų kapais (13145), Aukštadvario sen., Trakų r., detaliųjų archeologinių tyrimų 2014 m. ataskaita. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*, F1-7337.
- [11] VITKŪNAS, Manvydas. Jurgionių kapinyno, vad. Prancūzų kapais (13145), Trakų r., detaliųjų archeologinių tyrimų 2010–2011 m. ataskaita. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*, F1-5665.
- [12] VITKŪNAS, Manvydas. Jurgionių kapinyno, vad. Prancūzų kapais (13145), Trakų r., detaliųjų archeologinių tyrimų 2013 m. ataskaita. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*, F1-6777.
- [13] VITKŪNAS, Manvydas. Jurgionių senkapis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 metais*. Vilnius, 2012, p. 175–179.
- [14] VITKŪNAS, Manvydas. Jurgionių senkapis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*. Vilnius, 2014, p. 182–189.
- [15] VITKŪNAS, Manvydas. Kada lietuviai pradėjo kautis raiti? *Lituanistica*, 2011, T. 57, Nr. 1 (83), p. 54–65.
- [16] VITKŪNAS, Manvydas; VAŠKEVIČIŪTĖ, Ilona. Jurgionių senkapis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*. Vilnius, 2011, p. 151–157.
- [17] WYRWA, Andrzej m. *Święty Jakub Apostoł. Malakologiczne i historyczne ślady peregrynacji z ziem polskich do Santiago de Compostela*. Lednica: Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, 2015.
- [18] ZABIELA, Gintautas. Bečių senkapis. *Lietuvos archeologija*. T. 11. Vilnius: Diemedžio leidykla, 1995, p. 360–361.
- [19] ДВУРЕЧЕНСКИЙ, Олег. Колесцовые шпоры, происходящие с территории русских княжеств и Московского государства второй половины XIII–XVII вв. *Военная археология*. Сборник материалов научного семинара. Вып. 4. Москва: ИА РАН, 2018, с. 118–182.
- [20] КРАВЕЦ, Валерий. *Кочевники Среднего Дона в эпоху Золотой Орды*. Воронеж: ВГПУ, 2005.
- [21] РЁСДАЛЬ, Эльза. Язычество, христианство и международные связи. *Славяне и скандинавы*. Москва: Прогресс, 1986, с. 134–139.

MANVYDAS VITKŪNAS

Riding Gear Items from the Jurgionys Cemetery of the Late Fourteenth–Early Sixteenth Centuries

Summary

The paper publishes information on the riding gear items (namely, spurs and their fragments, a miniature stirrup, as well as horse teeth) discovered during the archaeological excavations of 2010–2011 and 2013–2014 at the Jurgionys cemetery located in the Aukštadvaris eldership of the Trakai district and dating to the late fourteenth–early fifteenth centuries. The paper aims to introduce the artefacts to the scientific archaeological array establishing their typology and chronology and their place in the context of other finds discovered at Lithuanian medieval inhumation burials.

The Jurgionys cemetery of the late fourteenth–early fifteenth century (Aukštadvaris eldership, Trakai district) contained numerous items of riding gear. Burials 2 (Fig. 1) and 16 had one spur in each, whereas burial 11 (Fig. 2) had two spurs. Random finds

from disturbed burials picked from the ploughed layer added two more fragments of spurs and a piece of a miniature stirrup. The level of preservation of the spurs varied, some of the finds were highly corroded and surviving only partially. Yet the spurs were typical of Western and Central Europe (although spurs with star-shaped spikes are also found in the lands of the former Grand Duchy of Moscow, there are no close analogues to the ones discovered at the Jurgionys cemetery). Two of the three spur finds came from the burials containing weapons (burial 11 contained an axe and a spearhead and burial 16 contained a sword). The rich array of burial goods found in burial 16 (Fig. 3) implies that the person buried therein enjoyed a high social status. The spur found in burial 16 (Fig. 4) is typologically very similar to the ones discovered at the Palace of the Grand Dukes of the Lower Castle of Vilnius and in London. It goes without saying that typologically similar spurs can also be found elsewhere.

One of the randomly found spurs has survived only partially (Fig. 5). The other randomly found spur bears strap holders decorated with a scallop shell ornament (Fig. 6). Such an ornament could be related to the cult of St James the Great which used to be rather widespread in medieval Europe.

A miniature stirrup (Fig. 7) is similar to the stirrups of the eastern type found in the territory of modern Ukraine and southern Russia; they are related to the nomadic peoples of the steppe.

Materials of the Jurgionys cemetery considerably broaden our knowledge about the riding gear used by medieval Lithuanian horsemen, and horse teeth found in burials 35 and 37 should be perceived as horsemen's symbols. They are unique finds for the cemetery of the Jurgionys community, which was only barely influenced by Christianity at the time.

Keywords: medieval burials, spurs, stirrups, horse teeth, Jurgionys cemetery